

УДК 340.111

ПРАВОВИЙ ІДЕАЛ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ СИСТЕМИ ПРАВА

Воронова І. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті акцентовано увагу на особливостях правового ідеалу як специфічного критерію оцінки діючої системи права в громадянському суспільстві та правовій державі. Обґрунтовано пріоритетну роль об'єктивного зв'язку правового ідеалу з природним правом і правовими законами. Правовий ідеал розглянуто як значущий орієнтир у процесі законотворення.

Ключові слова: ідеал, правовий ідеал, правовий ідеалізм, правова держава, громадянське суспільство, система права, природне право, позитивне право, правовий закон, законотворчість.

Аннотация: в статье акцентировано внимание на особенностях правового идеала как специфического критерия оценки действующей системы права в гражданском обществе и правовом государстве. Определена приоритетная роль объективной связи правового идеала с естественным правом и правовыми законами. Правовой идеал рассмотрен как значимый ориентир в процессе законотворчества.

Ключевые слова: идеал, правовой идеал, правовой идеализм, правовое государство, гражданское общество, система права, естественное право, позитивное право, правовой закон, законотворчество.

Annotation: The article focuses on the features of the legal ideal as a specific criterion for assessing the current system of law in civil society and the rule of law. The priority role of the objective connection of the legal ideal with natural law and legal laws is underlined. The legal ideal is seen as a significant guide in the process of lawmaking.

Key words: ideal, lawful ideal, lawful idealism, rule-of-law state, civic community, the system of right, natural right, positive right, lawful law, law-making.

Громадянське суспільство і правова держава – особливий рубіж у прогресивному розвитку суспільного життя і владно-державних структур, їхньому наближенні до загальнолюдського ідеалу, що справляє помітний вплив на якість розвитку і вдосконалення діючої системи права. Зі сказаного випливає, що категорія «правовий ідеал», як ціннісний підхід до характеристики чинного законодавства, зберігає свій актуальний науковий характер.

Питання ідеалу, правового ідеалу, цінностей права були в центрі уваги мислителів усіх часів, теоретичний і практичний інтерес до них зберігається і в сучасних умовах функціонування суспільства і держави, зміцнення прав і свобод особистості. Наукове звернення до названої проблеми простежується в роботах С.С. Алексєєва, М.А. Вороніної, Г.І. Дутки, М.І. Козюбри, М.В. Марченка, М.І. Матузова, В.С. Нерсєсянця, М.Ф. Орзіха, Л.В. Петрової, П.М. Рабиновича, О.Ф. Скакун та багатьох інших вчених.

З позицій правового ідеалу право, як особливе суспільне явище, специфічний феномен життєдіяльності членів суспільства розглядається як нев'яуча цінність, поведінковий еталон, основа цивілізації і культури, важливий гарант гідного існування особистості. У цьому світлі вимоги правового ідеалу і багатогранний потенціал права в основному збігаються і спільно виступають як об'єктивні критерії оцінки правової дійсності.

Правовий ідеал є різновидом соціального ідеалу. Ідеал – це свого роду зразок, щось досконале, вище, тому він і стає багато в чому практично недосяжною метою певних прагнень і сподівань [5, с. 417]. Однак ідеал необхідний для здійснення будь-якої позитивної ініціативи, тієї чи іншої форми діяльності, поступального просування вперед, закріплення прогресивних починань.

Що ж стосується правового ідеалу, то він проявляє себе в умовах функціонування правових цінностей, у механізмах законотворчості і реалізації юридичних встановлень, у сферах здійснення прав і свобод особистості. Правовий ідеал – це показник, вимірник функціонування найбільш досконалих конструкцій і механізмів впливу правових цінностей на всі сутнісні сторони життєдіяльності членів суспільства, що обумовлює гідність людського існування відповідно максимально вираженою шкалою життєво необхідних якостей. Тільки високий рівень соціального життя людей ініціює сприятливі умови для формування тієї правової дійсності, яка наближається до параметрів правового ідеалу.

При цьому правове життя суспільства має поєднуватися зі справжньою цивілізацією, високорозвинутою культурою, що склалися нормами та інститутами демократії. Подібне має реальну можливість лише в надрах громадянського суспільства і правової державності. Так, І. Кант писав: «Найбільша проблема для людського роду, вирішити яку спонукає його природа, - досягнення загального правового громадянського суспільства» [2, с. 95]. Співвідношення громадянського суспільства і правової державності знаходить реальність на надійній правовій основі.

Поза громадянського суспільства і правової держави, правовий ідеал має ілюзорний характер, залишається нездійсненою мрією, слабкою надією на те, що у віддаленому майбутньому правова дійсність наблизиться до тих

вимірів, які притаманні правовому ідеалу. Поза норм і принципів цивілізованого співжиття, при відсутності інститутів демократії, в умовах обмеження прав і свобод людини, при наявності законодавства, яке може ігнорувати інтереси і потреби більшості членів суспільства, правовий ідеал втрачає практичне значення, виключається з арсеналів суспільного життя.

Однак при збігу навіть самих складних, непередбачених життєвих обставин, право як явище цивілізації, гідності, культури залишає членам суспільства надії на позитивні соціальні зміни, вихід із самих безвихідних практичних перипетій. Цінність права сприймається як шкала вимірювання самого права, так як цінність – це те, що дозволяє праву залишатися самим собою [6, с. 287]. Тим самим, зберігається потреба в правовому ідеалі як в засобі, критерії проведення порівняльного аналізу правової дійсності, що складається як в умовах цивілізації, так і в надрах суспільної деформації, коли порушуються права і свободи людини.

Право, як суспільне явище, за своєю споконвічною суттю являє собою ту справжню цінність, яку порівняно з уявленнями про правовий ідеал. Тому право і правовий ідеал не можуть не співвідноситися з природним правом. Найбільш значуща сторона природного права, як відомо, полягає в тому, що його потенціал адресований, у першу чергу, природним і невідчужуваним правам і свободам людини. Якщо ця ціннісна вимога знаходить відображення в позитивному праві та фіксується в чинному законодавстві, то практично це означає, що забезпечення і охорона життєво важливих прав і свобод особистості віддається необхідний пріоритет. Професор В.С. Нересянц справедливо підкреслював: «Право без прав людини так само неможливо, як і права людини – без і поза права» [4, с. 376].

Компоненти природного права, будучи, хоча б мінімально, представленими в діючій системі позитивного права, дозволяють певною мірою оцінювати правову дійсність за допомогою правового ідеалу. Впровадження в правове життя суспільства цінностей права підсилює потребу підходити до явищ правової дійсності з мірками правового ідеалу. Будь-який прогрес, який стосується становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави, наближає систему права до параметрів правового ідеалу. Наповнення правового життя громадянського суспільства потенціалом природного права вводить властивості правового ідеалу в практичну сферу.

Ціннісним проявом впливу правового ідеалу та ідей, вимог природного права на діючу систему права виступають правові закони, юридичні приписи яких обслуговують пріоритетні життєві інтереси і потреби практично кожної особистості, ініціюють сприятливі умови для реалізації її сутнісних прав і свобод. Правові закони виражають волю і відображають інтереси переважної частини членів громадянського суспільства.

Правовий ідеал залишається постійно діючою ціннісною категорією, яка адресована усім тим членам суспільства, які реально зацікавлені в наявності ціннісних начал у діючій системі права. Він є ефективним засобом забезпечення законності і правопорядку, реалізації прав і свобод особистості. Прагнення до позитивно-прогресивних реформ і змін у всіх сферах соціального і правового життя великою мірою пов'язано з якісним вдосконаленням діючої системи права, яке має бути насиченою ідеями природного права і потенціалом правових законів. Тим самим, складається природна основа для оцінки правової дійсності з позицій правового ідеалу.

Уявлення про правовий ідеал надають додаткову впевненість суб'єктам права щодо реалізації їх життєво значущих інтересів, природних і невідчужуваних прав і свобод, які забезпечують гідний спосіб життя. Система права, здатна розвиватися в певному співвідношенні з правовим ідеалом, стає надійним бар'єром на шляху необґрунтованих і невинуватих заборон, обмежень, санкцій та інших негативних явищ, що протистоять природним бажанням і прагненням більшості членів громадянського суспільства, що формується.

Правовий ідеал набуває реальних обрисів лише в тих соціальних і правових умовах, які пріоритетом обирають особистість, її комфортне положення в суспільстві, гідне існування. В інших життєвих умовах підстав для оперування параметрами правового ідеалу не існує. До правового ідеалу можна лише прагнути, його неможливо штучно трансформувати в діючу систему права. В такому випадку відбудеться підміна правового ідеалу правовим ідеалізмом. Головним пороком правового ідеалізму є ілюзія щодо того, що за допомогою спеціально і цілеспрямовано прийнятих законів реально може бути встановлений належний правовий порядок і вирішені будь-які проблеми на основі точного і детального юридичного регламентування. Ставка тільки на закони (нехай і досить досконалі) у відриві від закономірностей суспільного розвитку не дає гарантій успіху, за позитивними очікуваннями членів суспільства може статися їхнє глибоке розчарування щодо потенціалу системи права. Ш. Монтеск'є зазначав: «Даремні закони послаблюють закони необхідні» [3, с. 78]. Даремні закони, як правило, діють на догоду правовому ідеалізму, а для необхідних законів повинні дозріти сприятливі життєві умови, що дозволяють оцінювати ці закони з позицій правового ідеалу.

Само по собі функціонування громадянського суспільства і правової держави не є гарантією наближення діючої системи права до параметрів правового ідеалу, оскільки багатогранна і далеко не завжди передбачувана життєдіяльність людей може підносити такі реальні факти і обставини, до регламентування яких конкретне законодавство може бути не готово. У зв'язку з цим виникає потреба в особливих нормативно-правових актах, юридичних нормах, які були б наближені до вимог правового ідеалу. Отже, зусилля правової держави мають бути сконцентровані на такому рівні законотворчості, яке виключає відхилення від цінностей природного права і правових законів. Тим самим, відновлюється дія правового ідеалу як критерію оцінки діючої системи права. Сказане означає, що рівень законотворчості (правотворчості в цілому) покликаний бути максимально адекватним вимогам і параметрам правового ідеалу. При цьому прагнення до правового ідеалу – не є законотворчою самоціллю, а практична потреба в наявності досконалого та якісного законодавства, зверненого до пріоритетних життєвих інтересів членів громадянського суспільства.

Зрозуміло, до впливу і вимогам правового ідеалу не слід підходити з суто формальних і абстрактних позицій, оскільки, навіть за найсприятливіших обставин, систему права неможливо вдосконалити, відрегулювати як виключно ідеальне явище. Чинне законодавство не може не містити в собі певні дефекти і недоліки, оскільки і перед

громадянським суспільством, і правовою державою виникає вимушена необхідність вирішувати життєві проблеми, прямо або побічно обмежують, ущемляють звичні для більшості членів суспільства інтереси, права і свободи. Подібне відбувається при забезпеченні заходів екологічної безпеки, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, в умовах боротьби з тероризмом і т.д. У таких життєвих обставинах певні правові дозволи, ініціативи, заохочення можуть бути підмінені заборонами, санкціями, профілактичними акціями, що ускладнюють звичну життєдіяльність особистості. Сказане жодним чином не знижує ступінь актуальності наближення чинного законодавства, системи права до параметрів правового ідеалу. Сутність громадянського суспільства і правової держави полягає в тому, щоб відносити особистість, її права і свободи до найвищої соціальної цінності. Отже, чинне законодавство покликане виходити з певного ідеалу, відповідного життєвим інтересам і потребам більшості членів суспільства.

Правовий ідеал, незважаючи на численні й неоднозначні зміни в різних сферах соціального та правового життя людей, зберігає властивості особливого критерію оцінки змісту і функцій системи права, своєрідного орієнтира для законотворчої діяльності. Тим самим, правовий ідеал, зберігаючи своє нейтральне положення, сприймається як стабільний правовий еталон, що дозволяє співставляти реальну правову дійсність, що склалася (з усіма її численними вадами і недоліками) з тією більш-менш ідеальною правовою конструкцією, яка може скластися в найближчій чи віддаленій перспективі.

Правовий ідеал – це особливий духовно-інтелектуальний стан внутрішнього світу людини, який дозволяє цілеспрямовано цікавитися проблемами права, чинних законів, реалізації прав і свобод особистості. Правовий ідеал є об'єктом уваги засобів масової інформації, громадської думки, наукового середовища, тобто він фіксується в суспільній та індивідуальній свідомості, є компонентом позитивної правосвідомості і, в кінцевому рахунку, стає критерієм оцінки всіх значущих сторін правового життя суспільства, правового статусу особи в даному суспільстві.

Правовий ідеал, як і цінності природного права, зосереджений навколо особистості, її прав і свобод, виходить з її гідного становища в ієрархії суспільних відносин. Сама особистість, як реальний і потенційний суб'єкт права, постійно цікавиться всіма соціальними і правовими сторонами свого буття і вільно чи мимоволі робить співмірними дійсність з тими можливими позитивними моделями, які реально могли б сформуватися в інших більш сприятливих життєвих умовах. При цьому багато членів суспільства нерідко проводять порівняльний аналіз правової дійсності в зарубіжних країнах і свого правового становища. При цьому присутні особливості та властивості правового ідеалу.

Особистість опосередковано або цілеспрямовано з'ясовує, якою мірою стали об'єктом уваги закони і їхні поведінкові приписи відповідають її життєвим інтересам, або, навпаки, ускладнюють досягнення певних цілей, ускладнюють юридичний механізм реалізації певних прав і свобод. На такій основі виникає правова реальність, яка підпадає під оцінку правового ідеалу, так як у межах цієї реальності і виявляється, «що має, що можна, чого не можна в плані людських бажань і можливостей» [1, с. 7].

Будь-яка особистість, яка цікавиться правом, правовим життям суспільства, яка оцінює свій правовий статус і правові можливості, тим чи іншим чином стикається з правовим ідеалом, проводить певні паралелі між ситуацією, правовою дійсністю і її можливими моделями в разі цілеспрямованих правових реформ і нововведень. Отже, правовий ідеал може виступати в ролі орієнтира при досягненні тих чи інших цілей у процесі розвитку громадянського суспільства і правової держави.

Правовий ідеал – не тільки бажаний образ (стан) правової дійсності, а й своєрідний ціннісний критерій пізнання і аналізу сутності і соціального призначення діючої системи права (системи законодавства) щодо її вдосконалення і розвитку адекватно сформованим суспільним відносинам.

Як абстрактна категорія духовно-психологічного властивості, правовий ідеал природно залишається потенційним засобом оцінки всіх значущих сторін (аспектів) правового життя суспільства, співставлення його з іншими більш позитивними і бажаними для значної частини членів суспільства правовими моделями, які зумовлюють гідне існування особистості в умовах розвитку правової державності. Було б наївним сприймати правовий ідеал як будь-яку силу, яка здатна оперативним, вольовими акціями вносити належні корективи в діючу систему права. Правовим ідеалом можливо керуватися лише з деяких ідеологічних і політичних позицій, прагнути до нього, посилювати його привабливість і значущість за допомогою наукових концепцій, але не розглядати його як конкретний і практичний значимий інструментарій, що знаходиться в основі правового реформування. Правовий ідеал – явище більш тонке, яке менш відчувається, більш віддалене від практичних проявів тих чи інших сторін правового життя суспільства, ніж сприйняття правосвідомості, правової культури, правового мислення та інших правових компонентів внутрішнього світу особистості, які більш-менш безпосередньо стикаються з певними сторонами правової дійсності, помітно впливають на стан правових відносин.

Правовий ідеал – явище більш широких властивостей, ніж навіть найдосконаліша, розвинена, врегульована правова дійсність. Правовий ідеал продовжує зберігати певну дистанцію, висвічувати свої абстрактні межі, бути недостатньо поміченим у сфері функціонування системи права. До правового ідеалу можна постійно прагнути, наближатися до нього, але його потенціал у достатньо повному обсязі неможливо підключити до перетворення правового життя суспільства. Правовий ідеал – той ціннісний критерій, який певною мірою дозволяє насичити правову дійсність, і тим самим посилювати прагнення громадянського суспільства до підвищення життєвого рівня більшості своїх членів.

Потреба в правовому ідеалі буде зберігатися завжди, оскільки суспільство і його члени постійно відчувають необхідність у позитивних перетвореннях своєї життєдіяльності, у виборі кращих моделей свого існування. А заперечення і скасування негативних конструкцій в соціальному і правовому статусі кожної особистості природно потребує в кращих, більш ідеальних і ефективних формах (механізмах) реалізації інтересів, прав, свобод, всього того, що визначає і гарантує гідність людського існування. Зрозуміло, що тонкощі правового ідеалу можуть стосуватися лише тих членів суспільства, які мають громадянську позицію, максимально використовують правові можливості для досягнення своїх життєвих інтересів, реалізації природних прав і свобод. На цій основі правовий

ідеал об'єктивно ініціює перетворення соціальної і правової дійсності в інтересах всіх членів громадянського суспільства.

У світлі сказаного логічно зробити деякі висновки і узагальнення. По-перше, в умовах становлення і функціонування громадянського суспільства і правової держави, коли особистість, її права і свободи проголошуються як вища цінність, система права і правова дійсність, що склалася, певною мірою зорієнтовані на правовий ідеал. По-друге, будучи категорією ціннісного порядку і займаючи нейтральну позицію, правовий ідеал лише опосередковано впливає на розвиток системи права і правового життя суспільства. До правового ідеалу можна лише прагнути, форсувати ж його потужний потенціал вольовими діями не є можливим. По-третє, об'єктивне співвідношення природного права і правового ідеалу привносить в систему права такий важливий ціннісний компонент як правові закони. Тим самим, абстрактний зміст правового ідеалу певною мірою привноситься у систему чинного законодавства і плідно впливає на життєдіяльність членів громадянського суспільства. Таким чином, правовий ідеал є вельми віддаленим, але досить помітним орієнтиром при здійсненні законодавчої діяльності, вдосконаленні системи права, надійному забезпеченні прав і свобод переважної частини членів громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин И.А. *Большевизм и кризис современного правосознания*. Собрание сочинений: В 10 т. Т.7. Москва: Русская книга, 1998.
2. Кант И. *Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане*. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. Москва: Зерцало-М, 1994.
3. Монтескье Ш.-Л. *О духе законов*. Избранные произведения / общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. Москва: Гослитгиздат, 1955.
4. Нерсесянц В.С. *Философия права*. Москва: Норма Инфра М, 1998. 652 с.
5. Новый энциклопедический словарь : Большой энциклопедический словарь: А-Я. Гл. ред. Прохоров А.М. Энциклопедический словарь : Современ. Версия. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Москва : Эксмо-Пресс, 2002. 669 с.
6. Скакун О.Ф. *Теория государства и права (энциклопедический курс)* : учебник для вузов. Харків : Эспада, 2005. 840 с.